

W labiryncie przestrzeni

AUTOR: MONIKA BŁASZCZAK

Rola miejsca, interaktywność w relacji z widzem i nastawienie na eksperyment – to trzy główne cechy teatralnej estetyki poznańskiego Teatru Usta Usta Republika. Zespół, który do tej pory przygotował blisko trzydzieści premier, świętował w minionym roku jubileusz dwudziestolecia pracy twórczej.

■ Na poznańskiej scenie teatru niezależnego nie ma równie aktywnej, konsekwentnej w swych artystycznych wyborach i estetycznej unikatowej grupy jak Teatr Usta Usta Republika. Działa ona nieprzerwanie od 2000 roku. W pandemii miała trzy premiery: dwa jubileuszowe spektakle online na Zoomie – *Ambasada 2.0* i *777 online* oraz jeden w przestrzeni poznańskiego Zamku z udziałem publiczności pt. *Kamiennie sny*. Artyści stworzyli własną oryginalną estetykę, a ich teatr stanowi stały punkt na teatralnej mapie Poznania. Skupiają wokół siebie grupę wiernych im od lat widzów. Na spotkanie mające uczcić jubileusz dwudziestolecia pracy artystycznej twórcy zapraszali słowami: „Eksperymenty z narracją, miejscem, widzem na przestrzeni lat stały się specjalnością Usta Usta Republika. Ekstremalnie trudny 2020 rok paradoksalnie to potwierdził aż trzema premierami. Teatr Usta Usta Republika obchodził urodziny, transferując i transformując przez sieciowy komunikator Zoom swoje największe spektakle: *Ambasadę* oraz *777* w wersji 2.0. Powrócił też do interaktywnego spaceru (podobnego jak w *Streamie* czy *Glosolaliach*), który latem połączył w *Kamiennych snach* radiowe słuchowisko i podróż przez wypełnione spektaklowymi obrazami zamkowe wnętrza. [...] Takiego scenariusza urodzin nie przewidzieliśmy,

ale szczęśliwi z tego, że dane jest nam je przeżywać, serdecznie zapraszamy do spotkania w naszym teatralnym gronie”.

Teatr współuczestnictwa

Forma, przestrzeń i widz to trzy konstytutywne elementy manifestu programowego zespołu. Ale najważniejszym elementem scenicznej wizji twórców Teatru Usta Usta Republika jest interaktywność – gry z widzem na wielu poziomach spektaklu. Sposób konstrukcji przedstawienia wskazuje na jego zdarzeniowy charakter, gdzie widz sytuowany jest w roli współtwórcy. Każdy spektakl to spotkanie, niepowtarzalne wydarzenie *hic et nunc*, umiejscowione w konkretnej przestrzeni oraz ze względu na nią i względem niej rozgrywane. Widz-uczestnik dokonuje w ramach każdego przedstawienia własnych poszukiwań, choć prowadzony przez teatralnego przewodnika. Ewa Kaczmarek, aktorka i autorka scenariuszy, tak mówi o miejscu odbiorcy w ich teatrze: „Nasze spektakle zachowują granice i podziały. Mają zawsze ściśle określoną strukturę, z wyraźnym podziałem na role, zadania, dobrze zaplanowany przebieg zdarzeń. Osadzone są w wiadomej, wybranej przez nas przestrzeni. Wrażenie przypadkowości, dezorientacji, zacierania granic to teatralne chwytły, estetyczne zabiegi, które w pełni kontrolujemy”². Twórcy tych spektakli zda-

rzeń podkreślają jednak, że nie manipulują emocjami widza, „nie grają na nich”, ale je uruchamiają. Dają odbiorcy szansę pocucia tego, że wszystko może się zdarzyć i nie ma absolutnej kontroli artystów nad daną sytuacją. Tworzą spektakle „dla” widzów i „wspólnie” z widzami, rozmaicie wykorzystując ich aktywność. Raz widz jest jedynie aktywnym obserwatorem, a innym razem jego czynny udział jest podstawą realizacji projektu. Zaznaczają jednak wyraźną granicę między kompetencjami twórców przedstawienia a kompetencjami publiczności.

Niezmiernie istotna kwestia to przestrzeń, w której rozgrywają się projekty artystyczne grupy, gdyż to jej zaaranżowanie wpływa na usytuowanie odbiorcy. Od początku swego istnienia prawie każdy spektakl zespół rozgrywał w innej przestrzeni, za każdym razem na nowo określając relację z widzem. Tego ducha eksperymentu, zwłaszcza w tworzeniu teatru w miejscach nieteatralnych, w znacznej mierze napędzał brak (aż do 2013 roku) własnej siedziby. Artyści Usta Usta Republika na swojej stronie internetowej dzielą spektakle ze względu na rodzaj przestrzeni gry³: na zamknięte, otwarte oraz inne, które eksplorują przestrzenie wyjątkowo nietypowe. Swoimi eksperymentami w zakresie odbioru przedstawienia teatralnego z jednej strony wyróżniają się na tle innych zespołów, z drugiej wpisują

fot. Andrzej Majos

777 online, reż. Wojciech Wiński, Teatr Usta Usta Republika (2020)

się w praktykę obecną od dawna w nurcie teatru niezależnego.

Zespół – wspólnota – kolektyw

Teatr Usta Usta Republika można zaliczyć do tzw. teatrów alternatywnych⁴, dzisiaj częściej nazywanych niezależnymi czy offowymi. Grupę tworzą miłośnicy teatru reprezentujący pewną określoną, krytyczną, ale i ironiczną oraz prześmiewczą postawę wobec świata. Podejmują inicjatywy offowe, a więc usytuowane poza subsydiowanymi teatrami, instytucjami, niemające celów komercyjnych. Pojęcie kolektywu wydaje się być najbardziej adekwatnym określeniem dla działalności zespołu, jego członkowie realizują bowiem wszystkie podstawowe założenia takiej formy działalności. Preferują demokratyczne warunki twórczości, podejmują działania na zasadzie współodpowiedzialności, są dobrowolnym zrzeszeniem grupy ludzi, tworzą platformę wspólnego rozwoju, pracują we wspólnej przestrzeni i utrzymują bliskie związki z lokalnymi społecznościami, a do tego często angażują osoby w trudnej sytuacji życiowej i starają się przeciwdziałać wykluczeniom społecznym. Jako organizacja pozarządowa utrzymują się ze środków pozyskiwanych w miejskich i ministerialnych konkursach oraz grantach; sami też zajmują się promocją, obsługą administracyjną i finansową oraz stroną techniczną przedstawień.

Twórcy zespołu od początku podkreślają wspólnotowy aspekt swoich działań, również na poziomie instytucjonalnym, oraz otwartość na różne formy działalności artystycznej i odmienne estetyki. Na poziomie pracy nad spektaklem podstawą jest wymiana poglądów, doświadczeń, pomysłów, dialog i kolektywny wysiłek. Najważniejszy jest proces tworzenia, przemiana, jaka dokonuje się pomiędzy punktem wyjścia – pomysłem na przedstawienie, a punktem dojścia – jego konkretną realizacją. Nie jest to idealne wcielenie idei kreacji zbiorowej, tak ważnej dla ruchu kontrkulturowego, gdzie następowała zespołowa improwizacja i pisanie na scenie. Co prawda artyści przyznają, że każdy, kto bierze udział w tworzeniu przedstawienia, jest jego współtwórcą, jednak podział ról i kompetencji istnieje i jest niezbędny dla nadania procesowi twórczemu bardziej uporządkowanego charakteru.

Jednocześnie całość artystycznych zmagani otwierają i domykają dwie silne osobowości – reżysera Wojciecha Wińskiego i autorki scenariuszy Ewy Kaczmarek (oboje są też aktorami w swoich projektach). Warto tu podkreślić, iż w przypadku poznańskiej grupy dostrzegalny jest istotny wpływ na jej działalność zwrotu performatywnego. Widać to nie tylko w badawczym sposobie namysłu nad dziełem, ale również w podejściu artystycznym. Prawie każdy spektakl poznańskiego zespołu to performatywne zdarzenie, niemal rytualne spotkanie

z widzem. Praktyki sceniczne Teatru Usta Usta Republika to współkreacja artystów i widzów. W jednym z wywiadów Ewa Kaczmarek zauważa: „Na pewno pasują do nas określenia zespół, grupa na określenie kontaktu, partnerowania. Czasami jesteśmy też kolektywem działającym prawie jak komuna – gdy robimy projekt, my tu niemal mieszkamy, widzujemy się wspólnie, także prywatnie, na przykład robimy tu sylwestra itp.”. A Wojciech Wiński dodaje: „Nasze relacje są specyficzne. Najlepszym określeniem byłaby »drużyna« – »drużyna pierścienia«. Robienie spektaklu to wyprawa po pierścień – jest pewna idea, następnie tworzony zespół, aby osiągnąć cel. I osiągamy cel lub też nie. Łączy nas wspólnota celu, takie wewnętrzne forum”⁵.

Zespół Teatru Usta Usta Republika tworzą artyści związani jednocześnie z wieloma innymi grupami, a lista osób współtworzących i współpracujących na przestrzeni ponad dwudziestu lat istnienia teatru to kilkadziesiąt nazwisk. Najważniejsze i najczęściej pojawiające się to: wspomniani Wojciech Wiński – założyciel, reżyser, autor scenariuszy i aktor, Ewa Kaczmarek – autorka scenariuszy i aktorka⁶, a także Łukasz Pawłowski – autor scenariuszy i aktor, Idalia Mantas – autorka kostiumów, Adam Brzozowski i Michał Kowalonek – autorzy muzyki, Arek Nowakowski – autor animacji, aktorzy: Artur Śledzianowski, Grzegorz Ciemnoczołowski, Roman Andrzejewski, Mikołaj Podworny, Marcin Głowiński, Dominik Złotkowski, Przemysław Zbroszczyk, Paweł Jerzy Bocian, Łukasz Muciok, Remigiusz Najewski, Kamil Macejko, Agnieszka Nowacka.

„Tłusta” instytucja

Formą prawną oficjalnego, instytucjonalnego funkcjonowania teatru jest stowarzyszenie, którego pełna nazwa brzmi Stowarzyszenie Artystyczne Usta Usta. Zespół pod początkową nazwą Teatr Usta Usta założyli Wojciech Wiński i Marcin Liber. Pierwsza premiera zatytułowana A. miała miejsce 4 marca 2000 roku. Po dwóch latach zespół podzielił się na dwa projekty: Teatr Usta Usta /2xU kierowany przez Libera i Teatr Usta Usta Republika, którego liderem został Wiński, od tej pory kierujący pracą grupy oraz stowarzyszenia. Oficjalnie jako stali członkowie podani są Wojciech Wiński i Ewa Kaczmarek, która dołączyła do grupy w 2004 roku podczas pracy nad spektaklem *Ambroży*.

fot. Andrzej Majos

Kamienne sny, reż. Wojciech Wiński, Teatr Usta Usta Republika (2020)

Kontynuacją i przedłużeniem ich artystycznej wizji oraz przestrzenią rozwinięcia kwestii społecznych i pedagogicznych jest Republika Sztuki Tłusta Langusta, ośrodek rezydencyjny i impresaryjny zarazem – mieszczący się przy ulicy Gwarnej 11 w Poznaniu, powstały 17 października 2013 roku. Tłusta Langusta dała zespołowi większą stabilność oraz gwarancję przestrzeni dla spektakli i innych wydarzeń, które mogą się odbywać w sali teatralnej. Nie chodzi tu jedynie o miejsce prezentacji – teatr ten w końcu opiera swoje założenia programowe na eksploracji różnorodnych, często bardzo nieteatralnych przestrzeni. Ważne jest przede wszystkim jako miejsce pracy – prób i magazynowania rekwizytów, elementów scenografii czy dokumentacji. Tłusta Langusta – określana przez jej twórców jako „przestrzeń dla sztuki”, „kulturalna przestrzeń w samym centrum miasta”, „przestrzeń przyjazna spotkaniom”⁷ – organizuje, animuje, edukuje i gości różne zespoły teatralne z przedstawieniami, warsztatami, koncertami, czyli stanowi miejsce, które takim kolektywom zapewnia zaplecze techniczne, wsparcie organizacyjne i promocję.

Obecnie zespół ma dwie sceny – drugą od 2019 roku pod nazwą Scena Mała Republiki

Sztuki Tłusta Langusta na czwartym piętrze budynku Arkadii przy ulicy Ratajczaka 44. Stała lokalizacja wpłynęła na bardziej stacjonarny tryb przedstawień – twórcy rzadziej wychodzą w teren, więcej projektów odbywa się w zamkniętej sali teatralnej. Wiński dostrzega przede wszystkim plusy tej nowej sytuacji: „Siedziba zmieniła nasze charakterystyczne aktorstwo, sprawiła, że jest ono ważniejsze, bo mamy więcej czasu na dopracowanie roli, więcej razy możemy próbować”⁸.

W labiryncie historii

Nie sposób opisać wszystkich spektakli zespołu. W porządku chronologicznym zrealizowano następujące projekty: *A.* (2000), *Cadillac* (2002), *Ambroży* (2004), *Driver* (2004), *Alicja 0-700* (2005), *Ambasada* (2006), *Doktor F, czyli 777* (2007), *Oświeślenie* (2007), *Radioaktywni* (2008), *System* (2008), *Miasto za murem* (2008), *Aleksandria* (2009), *Stream* (2010), *Egzamin* (2011), *Szepty-szmery-krzyki, czyli glosolalia* (2011), *Ukryte* (2011), *Lumina-ria* (2012), *Uczta* (2013), *Procesy* (2013), *Cykl* (2013), *Batalion* (2015), *Terrarium* (2016), *Geometria* (2017), *Zryw* (2018), *Tymczasem pa, Kochany Skarbunieczku* (2019), *Ambasada 2.0* (2020), *Kamienne sny* (2020), *777 online* (2020).

Tematy przedstawień Teatru Usta Usta Republika są niezwykle różnorodne, choć można znaleźć wśród nich pewne stałe motywy przewodnie. Sami twórcy wskazują na dominację następujących wątków: „Labirynt przestrzeni zestrojony z labiryntem ludzkich emocji i sytuacji, wizja świata-pułapki, naznaczonego samotnością, zagubieniem, niespełnieniem i doświadczeniem utraty [...]. Każde z przedstawień to jednak autorski projekt, stanowiący oryginalną i aktualną w swej wymowie próbę opisanie i zinterpretowania otaczającej nas rzeczywistości. To również zaproszenie do podróży przez płataninę wydarzeń, snów, sytuacji, osób i obrazów pamięci”⁹. To intymne spotkanie pełne prowokacji względem emocji widza. Podróż, wędrówka, labirynt, pułapka, cykliczność, eksperyment, poczucie zagrożenia, poszukiwanie i eksploracja siebie, ale i drażnienie w historii i pamięci miejsc – oto hasła przewodnie twórczości poznańskiego teatru.

Teatry alternatywne często nie traktują tekstów literackich jako punktu wyjścia swoich spektakli. Teatr Usta Usta Republika opiera swoje działania w znacznej mierze na ruchu i akcji scenicznej oraz na relacji z widzem, ale także nieraz dokonuje poszukiwań w obszarze

tekstu i nie stroni od narracyjnych eksperymentów. Teksty nie stanowią podstawy przedstawień, ale jeden z ich komponentów. Trudno tu mówić o jakiejś autonomii tekstu, raczej o jego dekonstruowaniu czy budowaniu w myśl zasady kolażu, palimpsestu, kompilacji, poetyki remiksu i recyklingu. Twórcy przyznają się do inspiracji tekstami klasycznej literatury, teoretycznymi rozprawami, artykułami prasowymi, zasłyszonymi historiami, bieżącymi wydarzeniami itp. Swój pierwszy spektakl A. (2000) przygotowali na podstawie *Trylogii nowojorskiej* Paula Austera. Punktem wyjścia dla przedsięwzięcia *Alicja 0-700* była *Tybetańska Księga Umarłych*, w *Ambasadzie* można się doszukać inspiracji *Procesem* Franza Kafki, *Uczta* Platona w przypadku spektaklu *Uczta* czy *Zamkiem* Kafki w przedstawieniu *Geometria*. W multimedialnym przedstawieniu *Szepty-szmerzy-krzyki, czyli glosolalia* historia miejsca staje się podstawą snutych opowieści. Twórcy poruszają ważne historycznie tematy, dokonując rzetelnej i szczegółowej pracy archiwizacyjnej, na przykład w projektach *Luminaria*, *Zryw*, *Tymczasem pa*, *Kochany Skarbunieczku* czy *Kamiennie sny*. Do tego angażują się społecznie, nawiązując dialog i współpracę artystyczną z różnymi grupami wykluczonych. Przykładem jest spektakl *Ukryte* odwołujący się do doświadczeń osób niewidomych, zorganizowany w ramach projektu *Półmrok* wraz ze Stowarzyszeniem Przyjaciół Niewidomych i Słabowidzących w Poznaniu (z cyklu „Kultura Dostępna”). Z kolei *Terrarium* to projekt zrealizowany w ramach cyklu „Teatr Powszechny” z grupą teatralną Wikingowie, stworzoną przez osoby bezdomne.

Spektakle Usta Usta Republika można też pogrupować, biorąc pod uwagę typ przestrzeni i usytuowanie w niej publiczności. Swoimi projektami teatr wyraźnie wpisuje się w nurt *site-specific theatre* i nurt teatru environmentalnego. Samochód jako przestrzeń gry, rekwizyt czy miejsce dla widza, krążący po ulicach i placach miasta, pojawia się w czterech przedstawieniach: *Cadillacu*, *Driverze* (tzw. pierwszy polski car-play), *Radioaktywnych* (pięć taksówek) i *Ambasadzie* (gdzie jest na pewnym etapie przestrzeni gry i transportu widzów). Budynek Zamku Cesarskiego w Poznaniu pojawia się w *Ambasadzie* (tu także przestrzeń wirtualna, pubu i samochodu), *Szeptach-szmerach-krzykach, czyli glosolaliach*, *Terrarium*, *Kamiennych snach* i *Ambasadzie 2.0*. Słuchawka telefoniczna w *Alicji 0-700*¹⁰

– interaktywnym słuchowisku telefonicznym – staje się medium przekazu. Przestrzeń audialna pojawia się też w *Ukrytych* granych w całkowitej ciemności. Widzowie, ułożeni na płóciennych leżakach, niczego nie widzą, percypując przedstawienie jedynie w sferze dźwięków. *Radioaktywni* z kolei przygotowani są jako audycja w radiu nadawana na żywo na falach Radia Afera, zaś *Szepty-szmerzy-krzyki, czyli glosolalia* zostały potraktowane jako narracja w audioprzewodniku. Przestrzeń wirtualna pojawia się w *Ambasadzie* i *Radioaktywnych*, dodatkowo w tych drugich mamy do czynienia z głosowaniem esemesowym, a komunikator Zoom pełni swoją rolę w rozgrywających się za pośrednictwem Internetu *Ambasadzie 2.0* i *777 online*.

Zespół ma też na swoim koncie spektakularne, operujące projekcjami multimedialnymi, efektami świetlnymi i pirotechnicznymi, plenerowe spektakle w przestrzeniach miejskich – placów, dziedzińców, ulic, parków, mostów czy parkingu. To *Doktor F., czyli 777* (parking podziemny), *Oświeślenie*, *Radioaktywni* (plac, park, most, amfiteatr i schody w parku, plac zabaw), *Miasto za murem* (średniowieczne mury miasta), *Aleksandria* (stadion, plac) czy *Luminaria* (historyczna dzielnica miasta Ostrów Tumski i most Jordana). Czasem mamy do czynienia ze sceną zbudowaną specjalnie na potrzeby spektaklu, jak w *Cyklu*, gdzie na dziedzińcu Starej Gazowni powstała podzielona na części instalacja przestrzenna w formie graniastosłupa sześciokątnego, z której wnętrza wychodzą poszczególne postaci i na której jednocześnie pojawiają się wizualizacje. Ale w projektach teatru zdarza się także pudełkowa scena, choć trzeba przyznać specyficznie zaaranżowaną – tak, by prowokować głębszy kontakt z widzem – w *Uczcie*, *Procesach*, *Batalionie*, *Zrywie* czy *Tymczasem pa*, *Kochany Skarbunieczku*.

Ścisłe przyporządkowanie projektów grupy do konkretnej przestrzeni wcale nie jest łatwe ani oczywiste, bo wiele ich spektakli łączy co najmniej parę pomysłów przestrzennych i nie sposób dobrać do nich jednego klucza. Tym samym autorzy owych projektów zmieniają pozycję odbiorcy, wciąż zakłócając jego percepcję, nie pozwalając mu na przyjęcie bezpiecznego dystansu ani okrzepnięcie w żadnej konkretnej strategii odbiorczej.

Z miłości do teatru

Artyści z Usta Usta Republika mają pełną świadomość różnorodnych estetyk, stylów

i form, do których się odwołują i chętnie wypowiadają się na temat swojej wizji pracy artystycznej. Ewa Kaczmarek początki ich działalności określa tak: „Połączyły nas wspólna wizja i tematy oraz poczucie sensu tego, co robimy. Tak rozpoczęliśmy pracę”¹¹. Natomiast Wojciech Wiński pracę zespołu charakteryzuje następująco: „Zasady są niepisane i bardzo proste. Życie teatru związane jest z realizacją i prezentacją spektakli. Teatr, który nie realizuje spektakli, nie jest teatrem. Tak jak młotek musi wbijać gwoździe, tak teatr musi realizować spektakle. Jeśli podejmujemy się jakiegoś wyzwania, to zakładamy, że zrealizujemy je do końca. W zależności od okoliczności i warunków, zwracamy się do naszych znajomych, przyjaciół i osób, które znamy lub ewentualnie nie znamy, a które nas w jakiś sposób interesują i proponujemy im wspólną realizację. Jeśli nawet praca się nie klei, brniemy do celu – za wszelką cenę. To druga podstawowa zasada. Tej zasadzie często trzeba podporządkować życie rodzinne i inne postronne plany. Wymagamy od siebie, aby być na miejscu w wyznaczonym odcinku pracy, aby mogło dojść do premiery. Mam wrażenie, że przez lata pracy wszystkie osoby, z którymi współpracujemy, o tym wiedzą”¹². I dodają: „Mamy w sobie imperatyw robienia teatru – nie możemy niczego obiecać, co byłoby rekompensatą – to robienie teatru z miłości”¹³. ■

1 ■ Źródło: https://www.facebook.com/eves/134239548944-9935/?active_tab=about, dostęp: 20.01.2021.

2 ■ M. Grenda, *Rozmowa z Teatrem Usta Usta Republika*, [w:] *tejtze, Mistrzowie drugiego planu. Poznański teatr alternatywny po 1989 roku*, Poznań 2014, s. 105.

3 ■ Źródło: <http://www.ustausta.pl/spektakle-performances>, dostęp: 20.01.2021.

4 ■ Patrz definicja Joanny Ostrowskiej: J. Ostrowska, *Teatr alternatywny – próba definicji zjawiska z punktu widzenia zdesperowanego kulturoznawcy*, [w:] J. Ostrowska, J. Tyska, *Szkice o teatrze alternatywnym*, Poznań 2008, s. 82.

5 ■ Wywiad z Ewą Kaczmarek i Wojciechem Wińskim, który przeprowadziłam 15.09.2019.

6 ■ Występująca też pod pseudonimem Laura Leish, którym sygnuje swój indywidualny projekt teatralny, w ramach którego zrealizowała już kilka spektakli od 2015 roku.

7 ■ Źródło: <http://www.tlustalangusta.pl/onas.php>, dostęp: 20.01.2021.

8 ■ Wywiad z Ewą Kaczmarek i Wojciechem Wińskim, który przeprowadziłam 15.09.2019.

9 ■ Źródło: <http://www.ustausta.pl/>, dostęp: 20.01.2021.

10 ■ Źródło: <http://alicja.sos.pl/html>, dostęp: 20.01.2021.

11 ■ *Raport o działalności poznańskich teatrów niezależnych w sezonie 2014/2015* przygotowany przez zespół badaczy i badaczy skupionych wokół Zakładu Performatyki w Instytucie Kulturoznawstwa UAM, pod kierownictwem prof. UAM dr. hab. Juliusza Tyski; źródło: http://www.scenarobocza.pl/wp-content/uploads/2018/02/Raport_o_dzialalnosci_teatr%C3%B3w_pozna%C5%84skich.pdf, dostęp: 20.01.2021.

12 ■ Tamże.

13 ■ Wywiad z Ewą Kaczmarek i Wojciechem Wińskim, który przeprowadziłam 15.09.2019.